

SZEMLÉ

KULTÚRHÁZ VAGY NÉPFŐISKOLA?

Állítólag ezt kérdezte (ha nem is éppen így) Révai József 1949-ben, mielőtt megszüntette a népfőiskolai mozgalmat, és megkezdte a „műv-házak” kiépítését. Dolgoztam ilyen kultúrházban. Az ötvenes évek végére jellemző szabvány terv szerint épült – a szomszéd faluban is éppen olyan volt –, kietlenül ásitott (főleg a nagyterme), s csak az úgynevezett népkönyvtár élt ben-ne. Szomszédvár volt ez az iskolával szemben. Igaz, az igazgatója pedagógus volt az általános iskolában, s ennek révén az iskolaigazgató alá-rendeltje. De a kultúrház őrizte az autonómiáját. Vezetője – mint népművelő – közvetlenül a ta-nácselnöknek felelt, és ez még akkor is biztosított valamennyi függetlenséget, ha a tulajdonképpeni funkciója a „társadalmi rendezvények” szervezése volt.

Emlékszem a hetvenes évek nagy kitörési kísérletére: a *nevelési központ* mozgalomra. A mozgalom arra törekedett, hogy többfunkciós tereket építtessen a kistelepülésekkel, amelyek – ezt állították – gazdaságosabban üzemelnek. Ma már tudjuk, hogy nem, vagy nemcsak erről volt szó. A kultúrház és a népművelő így próbált kitörni abból az elszigeteltségből, amelybe egy elbürokratizált „köz művelődés” beszorította, miközben körülötte drámaian megváltozott a falu, a világ. Megkísérelte még egyszer, ami ad-dig nem sikerült: *a település és a helyi társada-lom középpontjává válni* – a szó szellemi és fi-zikai értelmében egyaránt. Vajon illúziókat ker-gette-e?

A szinte számításba vehetetlenül sok – kis alakú, papírkötésű, házilag szedett – kiadvány közül, amely az utóbbi néhány évben a felnőttoktatásról megjelent, három igen hasonlít egymásra. Mindhárom a *népfőiskoláról* szól. Mielőtt unot-tan félretennénk, nem árt mégis belelapoznunk. És akkor megelevenedik egy elsüllyedt világ.

A „népfőiskolát” a dán *Grundtvig* kezdemé-nyezte, aki hivatásos lelkész és önkéntes népjob-

bító volt. Olyan pillanatban élt – a XIX. szá-zad közepén –, amikor az 1815-ös bécsi béke Euró-pája inogni kezdett, monarchiák tűntek el a történelem süllyesztőjében, sőt, a nemzeti forradalmak mögött a kommunizmus kísérlete is föl-sejlett. Európa északi része azonban hallgatag maradt. Míg a mediterrán Európa és a keleti részek a maguk nemzeti függetlenségéért küzdöt-tek, a dánok, svédek, finnek csöndben építkeztek. Méghozzá alulról: Grundtvig és *Kold* e viharos húsz év alatt szinte évente szervezett egy-egy újabb népfőiskolát. Mire Bismarck be-vonult Schleswig-Holsteinbe, addigra egy új nemzedék nőtt már föl Dániában, amely identitástudatot és vajköpülést tanult Grundtvig és Kold népfőisko-láiban.

Mindezt a *Harsányi István* szerkesztette kö-tetből tudtam meg (*Népfőiskola tegnap, ma, holnap*). Ebben a könyvben minden nevezetes és igen-igen jellemző. A szerkesztőről általában annyit tudni, hogy praktikus nevelépszichológiai könyveket írt egykor serdülőknak és tanára-iknak, méghozzá „társaslélektani alapon”, ami-vel olvasói körében igen népszerűvé vált, miköz-ben akadémiai felettesei megrótták érte. Azt csak kevesen emlegették róla, hogy az 1936-os sáros-pataki népfőiskola egyik kezdeményezője volt.

Nevezetesek a kötet többi szerzői is. *Szath-máry Lajost*, a hódmezővásárhelyi Cseresznyés Kollégium fiatal tanárát Németh László örököltette meg az Égető Eszterben; és sok-sok tanítványa emlékszik rá még ma is, akiket később a budai képzőben tanított. *Benda Kálmánról* legu-tóbb azt tudtuk, hogy a Károlyi Gáspár Református Egyetem első rektora, még inkább a ma-gyar jakobinusok történésze (elmarasztaló véle-ménnyel Martinovicról). *Gáborjáni Szabó Kál-mán* freskója ma is látható a debreceni református kollégium főépületének belső falán (a 48-as forradalomról, természetesen). *Cseh-Szom-bathy László* a hatvanas években újjáéledő ha-zai szociológia egyik nesztora, mellel a Kál-vin

Társaság alapító tagja. *Vass Lajost* sem könnyen felejtí el az ember, ha egyszer részt vett a vele való közös éneklésben. Nem véletlenül soroltam föl a legismertebb neveket, a hazai reformátusság színe-javát. A népfőiskolai mozgalom – úgy, ahogyan Harsányi István látja és láttatja – elválaszthatatlanul összefonódott a hazai protestantizmussal: a kálvinistákkal főként a Tiszántúlon, a lutheránusokkal min-denekelőtt szlovák vidékeken, s az unitáriusokkal Erdélyben.

Olyan is volt ez a mozgalom, mint maga a protestantizmus a két világháború között: önmargangoló, világmegváltó, elfogult. Olvassuk csak el a szatmári népfőiskola történetét – amely nem olyan harmonikus, mint a Cseresznyés Kollégiumé Hódmezővásárhelyen: az egyik gróf meghívja a paraszt fiatalokat a birtokára, a másik meg elzavarja őket, akár csak Móricz *Fáklyájában*. Az utalás sem véletlen. A mozgalom mélyen gyökerezett ugyanabban a társadalmi talajban, amelyből a népi írók mozgalma sarjadt. A népi íróké, akik – mint Sinka István, Veres Péter, Szabó Pál – keresztül-kasul kerekézték az Alföldet, hogy Debrecenbe, Vésztőre, Berettyóújfaluba, Balmazújvárosba egy-egy író-olvasó találkozóra eljuthassanak. A népi íróké – tisztem most hozzá –, akik ahányan voltak, any-nyifelé sodródtak a Rákosi-korszakban: lett be-lőlük „fasiszta”, lett „kommunista”, miniszterelnök és zugkiadó (a kötetet az a *Püski Sándor* adta ki, aki a negyvenes évek elején a Magyar Élet Kiadót alapította).

Ezzel inkább a protestáns népfőiskolai mozgalom szellemi beágyazottságát akartam jellemezni, semmint magát a kötetet. Harsányi könyve visszafogott, már-már pedagógiai pedantéria kísérti. Mintha a harmincas éveket pró-bálná újjáéleszténi; kijelenti, hogy a Németországban elterjedt mozgalommal nem foglalkozik, mert ez csak előadások sorozatait szervezi. Harsányi István azonban a klasszikus népfőiskolát akarja megszervezni.

Ennek jegyében tankönyvet, kézikönyvet, vezérfonalat, népfőiskolai kalauzt szerkeszt. Az első részben a népfőiskolák keletkezését mutatják be a tanulmányok, a második részben a hazai kezdeteket. A harmadik rész a jelenről szól – szerkesztési okokból is ez mára már csaknem tíz éves „jelen” –, a negyedik pedig a jövőről. Tankönyv azoknak, akik a népfőiskoláról tanulni akarnak. És azoknak is, akik tudni akarják, hogyan is tanítsanak majd ott: a függelékben ugyan-

is a legfontosabb tantárgyak annotációit találjuk. Beszédes válogatás: történelem, irodalom és néprajz mellett szociológia, pszichológia és politológia (vagy világnézeti tájékozódás), lazítá-sul pedig zene, tánc (néptánc persze) és képző-művészet. *A teljes ember* – ahogyan azt a népfőiskola alapítói megálmodták.

Ha valaki ezek után protestáns intézménynek gondolná a népfőiskolákat, az olvassa el *Farkas György* posztumusz kötetét (*A KALOT-mozgalom és népfőiskolái*). Mert ebből kiderül, hogy a 26 intézményből, amelyet Magyarországon 1938 és 1943 között alapítottak, 19 katolikus volt, hat protestáns, egy pedig autonóm (ma bizonyára alapítványinak mondanánk). Farkas György szerint még az sem igaz, hogy az első népfőiskolát Sárospatakon nyitották volna meg 1936-ban. Hiszen Győrcsanakon már 1919-ben megindult egy 300 órás képzés, amelyet a hely-beli plébános szervezett, az akkori Földművelési Minisztérium pedig támogatott. Innen tekintve, a mozgalom eredete valójában a Vatikán szociális politikájának meghirdetéséig tekint vissza, és része annak a XIX. század végi neokatolikus mozgalomnak, amely a hivatalos egy-házat napjainkig kíséri.

A „krisztusi ember, művelt falu, életerős nép, önértékes magyar” – a KALOT-mozgalom négyes jelszava – az indulás után hat évtizeddel már eléggé archaikusan cseng. Elgondolkodtatók azonban az összefüggések. A katolikus le-gényegyleti mozgalom *Kolping* bajor lelkeshez nyúlik vissza; ugyanaz a *Kolping* ez, akinek a nevét nálunk ma ismert iskolahálózat viseli. Most tehát számba vehetjük az őseket. A protestáns alapítók Észak-Európát akarták importálni hozzánk, a katolikusok Közép-Európát. Grudtvig filozófiája szerint elsősorban nevelni kell, ehhez társulhatnak még gyakorlati ismeretek. *Kolping* elemi szakmai képzést akar adni a fiataloknak, nehogy elkallódjanak.

Ne állítsuk azonban egymással szembe őket, még ha az ilyen szembeállítás szinte adódik is. Fontosabb ennél Farkas György kötetének tanulsága: az, hogy *hogyan próbálta megőrizni a népfőiskolai mozgalom az autonómiáját 1945 előtt csakúgy, mint a második világháború után*. A szerző szerint ezt az autonómiát visszatérően fenyegette az állami beavatkozás, mert a mindenkor állami ezzel a civil kezdeményezéssel mintegy leplezni kívánta saját ideológiai ar-

culatát. Ebben az autonómia-küzdelemben azután katolikusok és protestánsok egymásban szövetségesre lettek; ami 1941-ben természetesen vezetett a Népfőiskolai Tanács megalakításához.

Farkas György könyve két részből áll: az első a KALOT-mozgalom történetét vázolja, a második ezen belül a népfőiskolákét. Bár Farkas György a katolikus népfőiskolák szervezője volt a szegedi *Kerkai Jenő* és *Nagy Töhötöm* mellett, könyvének mégis az első része az érdekesebb. Különösen is azok a fejezetek, amelyekben a KALOT-mozgalom függetlenségi harcait írja le mind az egyházon belül, mind az állami hatóságokkal szemben. Ez a harc különösen a világháború idején tiszteletet parancsoló. Az olvasó igazán sajnálhatja, hogy nincs betekintése Révai nevezetes rendelkezésébe, amellyel a népfőiskolai mozgalmak végére pontot tett. (A hiányt némileg magyarázza, hogy az első részt a szerző eredetileg 1984-ben írta.) A kötetet Far-kas György özvegyének támogatásával *Horváth Lajos* rendezte sajtó alá.

Kár, hogy ez az információkban bővelkedő írás, amely sok ma már érthetetlen rivalizálásra, megjegyzésre, fenntartásra, rokon- és ellenszenvre vet fényt, máig visszhangtalan maradt. Talán maguk a szerkesztők és a kiadók sem hittek eléggé benne (az Érdi Polgárok Alapítványa adta ki, a kiadói munkálatok, sajnos, bőven hagynak maguk után kívánnivalót). Horváth Lajos utószavára jókora szerkesztői munka fért volna rá... A fotómellékletek válogatásába is bebecsúszott egy-egy provincializmus.

De ne fanyalogjunk. Örüljünk Farkas György könyvének, mert józan fénybe állítja be a hazai népfőiskola-mozgalmakat. Lehetek ezek a mozgalmak népiek vagy konzervatívok, tiszántúliak vagy dunántúliak, katolikusok vagy protestánsok, iskolásabbak vagy kötetlenebbek. Egy bizonyos, s ezt a szerző visszatérően hangsúlyozza: *a hazai egyházak hatékony közreműködése nélkül nem lett volna ifjúsági mozgalom, s nem lett volna népfőiskola sem.* Ez az intézményrendszer teremtette meg az alapját annak, hogy ez után egyetemi intézetek, állami szervek, írói mozgalmak (Németh László, Zilahy Lajos), önkormányzati törekvések hozzájuk csatlakozhassanak, mintegy rájuk telepedhessenek. Nemcsak azért volt veszedelmes a népfőiskolai mozgalom a Rákosi-rendszer szemében, mert nem illett bele a szovjet

mintába. Hanem sokkal inkább azért, mert az egyházak szolgálata volt – egyházi szolgálat, mégpedig templomon, plébánián, parókian kívül. A népfőiskolák megszüntetésével nem csupán a népművelést akarták államosítani, hanem az egyházakat is leparancsolni erről a nagy fontosságú társadalmi terepről.

Kár, hogy erről mindeddig nem esett elég szó, mert ez a megfontolás talán közelebb vihet-ne annak elemzéséhez is, hogy a népfőiskolai mozgalom hogyan támasztható föl. És föltámasztható-e egyáltalán? Az elmúlt évtized ennek a kísérletnek az időszaka. Dokumentumait *Az újjászületés krónikája* című kötetben olvashatjuk.

Beszüntetését követően a népfőiskolai mozgalom csaknem négy évtizedet átaludt. Viharos álom volt; kezdve a népi kollégiumok mozgalmával – amely elhódította tőle a társadalmi kezdeményezést –, s végezve a narodnyikság vádjával. Kezdeményezői, egykori szervezői, hívei, tanárai azonban nem felejtették el a népfőiskolákat. És a Kádár-rendszer lazulásakor, a nyolcvanas években újból előálltak vele. A *Tren-csényi Imre* szerkesztette kötet ennek az új kezdeményezésnek állít emléket.

A kötet első részét emlékezők töltik ki. Megtudjuk, hogy a Magyar Népfőiskolai Társaság még a rendszerváltás előtti Hazafias Népfőiskolák Egyesülete alatti szerveződött; hogy ezért viszonyulása a rendszerváltozást követő kormányokhoz nem teljesen tisztázott, de mindenestre távollágtartó. A kötet valóságos körkép az átalakulásról – azokról a kulturális küzdelmekről, amelyek nem a frontvonalban folytak („kultur-harc”), hanem valahol a második vonalban. De amelyek a rendszerváltozás mindennapi eseményeit emberközelből prezentálták és reprezentálták.

Ennek a változásnak az a legfőbb tanulsága, hogy *a népfőiskolai mozgalom föléledt ugyan – de pillanatnyilag a helyét keresi.* Ami világos a történetből: a háború előtti helyzet, amelyben a népi értelmiség a népfőiskolát meghonosította Magyarországon, végképp eltűnt, nyomokban, nosztalgiaikban él csak velünk. S ha ez így van – ugyan kell-e még népfőiskola? Vagy ellenkezőleg: azt az utat kell folytatnunk, amelyet a nyolcvanas években alakítottunk ki, és amely a kultúrházak, művelődési otthonok hálózatából kiindulva komplex kulturális intézmények, közösségi házak, településszervezés, civil alakulások irányába vezet?

A sajtóelemzések és a dokumentumok bemutatása után a kötet impozáns záró fejezete az iménti kérdésre fogalmaz meg válaszokat. E válaszok Európa keleti és nyugati feléből egyaránt elhangzanak. *Katus József* „civil dimenzióról” ír, *Heribert Hinzen* a (közvetlen) demokrácia és a helyi társadalom szolgálatáról. Ezzel mintegy bevezeti a magyarországi népfőiskola-mozgalmat abba a nemzetközi eszmecserébe, amely az utóbbi években ismét föllángolt az élethosszig tartó nevelés gondolata nyomán.

Harsányi István és az egykori népfőiskolai mozgalom veteránjai évtizedünk elején föltették a népfőiskolát, hogy fölolvad a felnőttképzésben és a szabadegyetemi ismeretterjesztésben. Katus József, Heribert Hinzen és a nemzetközi népfőiskolai mozgalom számos más résztvevője viszont éppen ebben látja a megoldást. Nem véletlen, mondja a német szerző, hogy Németországban, ahol a népfőiskolai mozgalom nem terjedt annyira el, mint Északon, nem iskolás képződményt értenek ezen, hanem a felnőttoktatás államilag szervezett és támogatott keretét.

De ha így van – hol a civil kezdeményezés? Hol az önfeláldozás, az önmegvalósítás, az alulról jövő mozgalom, az autonómia-törekvések? Mindez a múlté? *Az államosítás – ha nem is totalitárius az állam – végül is fölfalja minden nevelői tevékenységünket?* Ez az a dilemma, amellyel a népfőiskolai mozgalom napjainkban itthon is, nemzetközileg is szembenéz. Ismerjük ezt a dilemmát a civil élet megannyi területéről – az egészségügytől a közigazgatásig, a szociális gondoskodástól a környezetvédelemig. Ha gyöngé a civil világ, akkor állami segítség kell a megerősödéséhez. De ha egyszer állami támogatást fogad el, már nem tud többé alternatívát nyújtani az állami beavatkozással szemben. Ezek nem tegnapi nosztalgiák, hanem mai kérdéseink. A népfőiskoláknak ma erre a kihívásra kell keresniük a választ.

(Harsányi István szerk.: *Népfőiskola tegnap, ma, holnap*. Püski Kiadó, Budapest, 1991.; Farkas György: *A KALOT-mozgalom és népfőiskolái*. Erdi Polgárok Népfőiskolája, Erd, 1992.; Trencsényi Imre szerk.: *Az újrászületés krónikája*. Magyar Népfőiskolai Társaság, Budapest, 1998.)

Kozma Tamás

FELNŐTTKÉSZSÉGEK

Nemrégiben még úgy hitte mindenki, hogy a fejlett országok végképp legyőzték az analfabétizmust, az iskolázottság szintje tartósan emelkedik, a középfokú végzettséggel való rendelkezés már a fiatal népesség túlnyomó többségét jellemzi, sőt az expanzió, a tömegesedés már a felsőoktatást fenyegeti. Mára azonban megváltozott a kép: az Egyesült Államokban: a felnőtt népesség egynegyedéről, egyharmadáról derült ki, hogy funkcionális értelemben nem írástudók – előtérbe állítva az ími-olvasni tudás problémáját. Az ími-olvasni tudás problematizálódása azonban nem feltétlenül a romló tendenciákra utal, legalább annyira az írástudás megváltozott definíciójának eredménye. A gazdasági élet globalizálódásának korában az alapvető készségek a nemzeti és nemzetközi oktatásügyi kutatások figyelmének középpontjába kerültek, s kihatottak ezek meghatározására, interpretálására is.

A Literacy: Research, Policy and Practice c. sorozat erre a megnövekedett érdeklődésre tekintettel indult útnak, s egyben egy kísérletet jelent arra nézve, hogy a szerkesztők az ími-olvasni tudással kapcsolatos különböző diszciplínák közötti határokat átjárhatóvá tegyék kölcsönkapcsolatok keresésével, s az élethosszig tartó tanuláson belül, s a különböző kultúrák és etnikai csoportok összehasonlítása révén. Ebben a sorozatban jelent meg az *Adult Basic Skills* c. könyv T. Husén és A. Tuijnman szerkesztésében első sorban a kérdés háttérét vázolja fel és az ími-olvasni tudás mérésének kérdéseit tárgyalja. A könyv első három fejezete általános kérdésekkel foglalkozik: például a formális iskolázottság és a készségek és képességek szintje közötti összefüggések, s ezeknek a dolgozók termelékenységére, a munkaerőpiacon való versenyképességére, a gazdasági fejlődésére való hatásával. A következő rész (4-7. fejezet) különböző kutatási irányokat ismertet a felnőttoktatás kutatásában és egy összehasonlító keretet ajánl a következő vizsgálatok számára. A harmadik rész (8-11. fejezet) az írástudás különböző megközelítési lehetőségeivel, módszereivel foglalkozik. Az utolsó két fejezet oktatáspolitikai kérdéseket tesz fel stratégiai s egyben kritikai ambíciókkal.

A kötet elején a két szerkesztő egy-egy áttekinthető tanulmányban a kérdés háttérét világítja meg.